

Gospodarski kriminal in ekonomsko nasilje: kriminološke in kazenskoopravne perspektive

Zoran Kanduč*

V članku je uvodoma opredeljen pojem ekonomsko nasilje. Osvetljen je problem ekološke škode, ki je posledica produkcijskega procesa. Orisane so nekatere ključne značilnosti gospodarskega kriminala. Nakazana je zveza med tranzicijskim obdobjem in kriminalom. Posebna pozornost je namenjena nekaterim kriminalnopolitičnim predlogom.

Ključne besede: gospodarski kriminal, ekonomsko nasilje, ekološka škoda, kazenski pregon, družbe v tranziciji, kriminalna politika

UDK: 343.37

Ekonomsko nasilje: groba opredelitev pojma

“Nasilje” v gospodarstvu (v najširšem pomenu te besede) je nemara najhujša oblika - strukturno določenega - nasilja v sodobni kapitalistični družbi. To nasilje (v bistvu mrežo raznovrstnih prisil) bi lahko razdelili v dva podrazreda: (a) nasilje v produkciji (nasilje heteronomnega dela¹) in (b) nasilje v delitvi družbenega proizvoda oz. dohodka. Nasilje heteronomnega dela ogroža - oz. je usmerjeno zoper - zares temeljne človekove dobrine (ki so *sine qua non* za vsako samodoločeno delovanje), namreč njegov čas, življenjsko energijo in zdravje. Zaradi narave ogroženih in/ali poškodovanih dobrin je škoda praviloma ireverzibilna. Razdeljevalno (“distributivno”) nasilje pa na drugi strani ustvarja pretirane, neupravičene in krivične razlike v življenjskem stan-

dardu in s tem v “življenjskih šansah” oz. življenjskih slogih.² Zanimivo je, da se ekonomsko nasilje - v prvi in drugi različici - zelo redko omenja in problematizira. Praviloma se ga prezre, dasiravno je vsakomur na očeh in prizadeva večino članov družbe, ali pa se ga dojema kot nekaj “naravnega”, “normalnega” ali “nujnega”. V resnici pa bi morali ljudi opozarjati prav na omenjeno nasilje, saj je najbolj razširjeno in najbolj škodljivo (vsekakor mnogo bolj kakor konvencionalna kazniva dejanja, ki jih sicer merimo na 100.000 prebivalcev). Zavedanje, da si “žrtev” ekonomskega nasilja je pač nujni pogoj za organizirano, načrtno in kolektivno akcijo (ali skupek prizadevanj), usmerjeno v njegovo omejevanje (v celoti ga pač ni mogoče odpraviti v nobeni - empirični oz. zgodovinsko dani - družbi).

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana

¹ Pojemovna zveza “heteronomno delo” se ne nanaša samo na osiromašeno, enolično, neustvarjalno, mučno, (v telesnem ali duševnem oziru) naporno, razčlovečeno, odtujeno in dolgočasno delo. Ne označuje samo dela pod stalnim nadzorom delodajalca ali njegovih nadzorovalnih “agentov” (oz. biričev). Ne implicira samo dobro znane eksploatacije, t.j. prisvajanje presežne vrednosti, ki jo ustvari najeta “delovna sila”. Ne pomeni samo hierarhičnega pritiska k storilnosti ali podrejenosti totalitarnemu disciplinskemu režimu, ki vlada na delovnem mestu. Vse našete lastnosti heteronomnega dela resda označujejo delo večine proletarcev (beri: oseb, ki se morajo prodati na trgu delovne sile, da bi preživeli sebe ali odvisne člane svoje družine) v sodobni kapitalistični družbi (in pa seveda tudi delo večine proletarcev v nekdanjih “socialističnih” družbah), vendar je za pojem “heteronomno delo” odločilno nekaj drugega. Heteronomno delo je v prvi vrsti delo, katerega narava in predmet sta določena od zunaj. Določa ju - čedalje bolj -

kompleksna celota mogočnega “aparata” družbene produkcije, in to na nacionalni in nadvladavni (kontinentalni in/ali svetovni) ravni. Heteronomnost dela je potemtakem nasledek socializacije produkcijskega procesa, utemeljenega na razvejeni družbeni delitvi dela in specializaciji posameznih delovnih nalog. Posameznikovo delo v okviru družbene (re)produkcije je nujno (ireduktibilno) heteronomno (saj je vsaka posamična gospodarska dejavnost v tehničnem oziru podrejena funkcionalnim imperativom globalnega gospodarskega sistema). To z drugimi besedami pomeni, da se heteronomnega dela v bistvu ne da odpraviti (in da osvoboditev v delu - nekako v duhu razvpitega gesla *Arbeit macht frei* - ni mogoča). Heteronomno delo bi lahko edinole omejili, se pravi zmanjšali delovni čas (npr. za polovico), in ga (v bolj počlovečeni obliki) pravično oz. enakomerno porazdelili med vse člane družbe.

² Poleg tega pa ekonomska nemoč, t.j. slab družbenoekonomskega položaj, implicira tudi politično in kulturno (oz. ideološko) nemoč ali družbeno marginalnost (obrobnost).

Ekološka škoda

Šele ko imamo pred očmi vsaj približno sliko o strukturnem ekonomskem nasilju, si kaže predočiti še druge škodljive reperkusije obstoječe organizacije gospodarskega procesa. Najprej velja opozoriti na ekološko škodo. V grobem bi jo lahko razčlenili v tri pojavnostne oblike. Na prvem mestu je tako imenovana normalna ekološka škoda, ki nastane zaradi povsem običajnega poteka določene gospodarske dejavnosti, se pravi brez kršenja naravovarstvenih predpisov. Tovrstna škoda je pravzaprav največja, saj ravna sodobno kapitalistično gospodarstvo z naravnimi viri zelo razsipno. Opraviti imamo zvečine s škodo, ki se socializira (t.j. podružblja, dasi nikakor ne enakomerno, saj pogosto najbolj prizadene revne družbene sloje) in "futuraizira" (t.j. prenaša na prihodnje rodove). To "normalno" ekološko škodo bi lahko omilili z uveljavitvijo družbene odgovornosti³ posameznih gospodarskih enot, drugačnega razumevanja produktivnosti⁴ in z vpeljavo "ekološkega knjigovodstva".⁵ Naslednja oblika ekološke škode je posledica kršenja naravovarstvenih predpisov. V tej zvezi je treba opozoriti predvsem na dvoje: (1) primeri "protinormne" ekološke škode so odkriti in sankcionirani prejkone zgolj sporadično (predvsem zaradi premajhnega števila nadzorovalnih agentov, deloma pa tudi zaradi - praviloma prizanesljivega - upoštevanja celotnega ekonomskega položaja določene gospodarske enote, ki naj bi bila odgovorna za posamično kršitev oz. kršitve); (2) sankcije so pogosto neustrezne glede na povzročeno škodo.⁶ Kar pa, naposled, zadeva kazenskoppravno⁷ relevantno škodo (npr. v smislu 333. čle-

³ Ustavno podlago za tak ukrep vidimo v prvem odstavku 67. člena, v 72. členu in v drugem odstavku 74. člena Ustave RS.

⁴ Oznako "produktivno" bi morali prihraniti le za delo, ki je družbeno koristno, ker zagotavlja dobrine in storitve (npr. stanovanja, hrano, obleke, zdravstveno pomoč, energijo ipd.), ki so neogibne za reprodukcijo družbe in za osnovno blaginjo vsakega njenega člana. Večanje produktivnosti dela bi moralo imeti za cilj povečanje prostega časa, ne pa večji dobiček ali večjo proizvodnjo.

⁵ Ekološko knjigovodstvo pokaže: (a) v kolikšni meri in kako določena gospodarska enota obremeni okolje s škodljivimi snovmi (npr. z odpadki, odplakami ali izpušnimi plini); (b) kolikšna je poraba naravnih virov (npr. energije in surovin); (c) kakšne so ekološke reperkusije uporabe njenih proizvodov (Požarnik, str. 116-117).

⁶ V primeru resne ekološke škode so stroški pogosto tako visoki, da jih podjetje-kršilec sploh ne more samo poravnati. Še več, že samo povračilo dela stroškov bi lahko povzročilo popolen gospodarski krah povzročitelja ekološke škode.

⁷ Vedeti je pač treba, da je grožnja s kazenskoppravno sankcijo, npr. z zaporno kaznijo, še najmanj

na KZ RS), je treba poudariti, da je ta v kontekstu vseobsežne ekološke škode pravzaprav še najmanj problematična.

Kazenskoppravno varovanje "okolja, prostora in naravnih dobrin" (prim. dvaintrideseto poglavje KZ RS) je v bistvu zelo problematično. Zbuja namreč vtis - ki mu žal pogosto nasedejo tudi nekateri ekologi -, da jemlje družba oz. "država" varovanje narave zelo resno (saj grozi povzročiteljem "čezmernega onesnaženja in razvrednotenja okolja ali čezmernega izkoriščanja naravnih dobrin" z domnevno najbolj strogimi pravnimi sankcijami). Resnica je seveda popolnoma drugačna. Poglobljene ekološke analize⁸ so namreč pokazale, da so vzroki onesnaževanja in uničevanja narave tako globoko vkoreninjeni v ekonomskih, političnih in kulturnih strukturah družbe, da bi dosledno okoljevarstveno ukrepanje izvalo tektonske premike v družbenem sistemu. Takšni radikalni preventivno-kurativni ukrepi pa nimajo zadostne družbene podpore (ne le nadrejenih, ampak tudi podrejenih članov družbe, se pravi tako imenovanih povprečnih ljudi). Tudi na tem področju smo potemtakem naleteli na paradoks, ki zelo spominja na licemerno stališče javnega mnjenja do nasilja v prometu. Ljudje so naklonjeni ciljem, ki se vzajemno izključujejo.⁹ Po eni strani se npr. zavzemajo za v oči bijočo EKOCIDNO gospodarsko rast (oz. "napredek") in kvantitativno napihovanje že sicer močno zasičenega gospodarstva, po drugi strani pa bi imeli radi še neokrnjeno naravo.¹⁰

Gospodarski kriminal: značilnosti

Tako imenovani gospodarski kriminal (v ožjem pomenu) ima v kriminologiji oznako "zločini nosilcev družbene moči" (*crimes of the powerful*). Obsega pojavno zelo raznolike oblike škodljivih dejavnosti, katerih psihično ("subjektivno") gibalo je praviloma ekonomsko, namreč - vsekakor docela "normalna" - želja po dobičku oz. osebnem gmotnem okoriščanju

primeren oz. učinkovit način varovanja okolja in skrbi za naravo. Nekateri kriminologi v tej zvezi - ne brez kančka ironije - opozarjajo, da pomeni več naravovarstvenih kazenskoppravnih norm pravzaprav manj dejanskega preprečevanja ropanja in uničevanja naravnih virov.

⁸ Prim. npr. Devide, Cirić in Plut.

⁹ Prim. Radej, str. 195.

¹⁰ "Temeljni ekonomski vzrok onesnaževanja okolja je ta, da v kapitalističnem gospodarstvu podjetjem ni treba plačati vseh stroškov produkcijskega procesa. Plačajo v produkciji uporabljeno delo, surovine in kapital. V splošnem pa plačajo le malo ali sploh nič za odlaganje odpadnih snovi produkcijskega procesa v zemljo, vodo in zrak (Hunt, str. 204-205).

(podobno kot pri tako imenovanih konvencionalnih premoženjskih kaznivih dejanjih). Razdelimo jih lahko glede na vrsto njihovih žrtev. Te so: (a) davkoplačevalci (npr. pri davčni zatajitvi ali v primeru, ko je protipravna škoda socializirana, t.j. poplačana iz proračunskih sredstev); (b) potrošniki (npr. v primeru, ko kupijo izdelek po "pretirano" visoki ceni ali ko gre za zdravju nevaren izdelek); (c) delavci (recimo v primeru, ko je prizadeto njihovo zdravje ali življenje, npr. zaradi neprimernih delovnih pogojev, ali v primeru, ko izgubijo zaposlitev ali zaslužek zaradi "nevestnega gospodarjenja" ali "lažnega stečaja"); (d) upniki (prim. 234. člen KZ RS); (e) druge gospodarske enote (denimo v primeru, ko podjetje prejme določeno "ekskluzivno" ugodnost ali korist zaradi podkupovanja državnih uradnikov ali politikov).

Najzanimivejša značilnost gospodarskega kriminala je bržkone v tem, da je storilec redko odkrit, še bolj redko pa obsojen ali kaznovan (sorazmerno škodi, ki jo je povzročil). Nenavadno mila kaznovalna politika zbuja pozornost predvsem zato, ker je škoda, ki nastane zaradi gospodarskega kriminala, praviloma neprimerno večja od škode konvencionalnih premoženjskih kaznivih dejanj, katerih storilci so preganjani in kaznovani mnogo bolj dosledno in strogo. To je razvidno celo iz uradnih podatkov MNZ RS:¹¹ v letu 1994 je znašala z gospodarskimi kaznivimi dejanji povzročena škoda 83 odstotkov celotne škode, ki je posledica registrirane kriminalitete. Pri tem pa je seveda nujno treba upoštevati, da uradni podatki o gospodarski kriminaliteti najbrž ne odražajo niti vrha ledene gore. Zadeva je potemtakem več kot paradokсна. Zdi se namreč, da osrednji problem v zvezi z gospodarskim kriminalom ni vprašanje, kateri so njegovi družbeni vzroki ali družbenopsihološki razlogi, ampak vprašanje, zakaj se tako nevaren in škodljiv pojav tolerira v malone osupljivi meri.

Razlogov za presenetljivo strpno obravnavanje gospodarskega kriminala je nedvomno veliko. Naj omenimo samo nekatere najbolj izstopajoče.

1. Na področju gospodarstva so meje med dovoljenim in nedovoljenim, med pravnim in protipravnim, med moralnim in nemoralnim, med poštenim in nepoštenim, zakonitim in nezakonitim ali kriminalnim in nekriminalnim zelo krhke, spremenljive, nedoločene,¹² problematične in negotove.¹³ To - in pa

¹¹ Prim. Svetek, str. 114-115.

¹² Vzemimo za zgled nekatere oznake iz štriindvajstega poglavja KZ RS. Kako "velika" mora biti premoženjska korist, da lahko govorimo o "ustvarjanju

seveda dejstvo, da so številna temeljna ekonomska vprašanja pravno pomanjkljivo ali pa vsaj izrazito neustrezno urejena (npr. problem ekološke škode) - menedžerji pogosto s pridom izrabljajo (kar, mimogrede, dokaj prostodušno priznavajo tudi sami). Nejasnost normativnih meril seveda močno otežuje delo nadzorovalnih organov, mnogo bolj kot pri obravnavanju konvencionalnih premoženjskih prestopkov, kjer je neprimerno manj vrednostnih in normativnih (oz. interpretativnih) dilem, ali je denimo neki dogodek "tatvina", "rop", "odvzem motornega vozila" ali kako drugo podobno kaznivo dejanje.

2. Odkrivanje gospodarskega kriminala je zamotano tudi zaradi njegovih pojavnih značilnosti. V primerjavi s konvencionalnimi kaznivimi dejanji je mnogo bolj neopazen. Dogaja se namreč na prizoriščih, ki so skrita "očesu" formalnih in neformalnih nadzorovalnih mehanizmov. "Protipravna sklenitev dogovora", o kateri govori 231. člen KZ (ustvarjanje monopolnega položaja), se lahko zgodi kjerkoli, npr. med poslovnim obedom, v telefonskem pogovoru in ob drugih podobnih priložnostih, ki jih običajno zajema pojem "zasebnost" (*privacy*). Še bolj zgovoren zgled ponuja podkupovanje. V tem primeru sta namreč storilca obe v dejanje vpleteni osebi, namreč tisti, ki sprejme "nesorazmerno" korist, in oni, ki jo je ponudil. Zato je pač samoumevno, da bo dogodek po vsej verjetnosti minil brez nezaželenih prič, v tem ali onem prostoru zasebnosti. Ta pa je pravno varovana: nedopustni posegi (npr. s prisluškovanjem) niso dovoljeni (razen seveda v zelo omejenem številu posebnih primerov).

3. Številna konvencionalna kazniva dejanja, npr. rop ali vlom, prijavi žrtev sama. Ta zelo konkretno

monopolnega položaja" (231. člen)? Katera zadolžitev je "čezmerna", katero trošenje sredstev je "nesmotrno", katera cena je "izredno nizka", katera kršitev dolžnosti v zvezi z upravljanjem premoženja ali vodenjem gospodarske dejavnosti je "očitna" (233. člen)? Katere oblike pridobivanja premoženjske koristi naj pripišemo "izrabi položaja", o katerem govori 244. člen (mar si kapitalist ne prisvaja presežne vrednosti ravno tako, da "izrabi svoj položaj", ki mu pritiče zaradi kapitala)? Katera nagrada, darilo ali kakšna druga premoženjska korist je "nesorazmerna" (247. in 248. člen)?

¹³ Nejasnost meril za presojo protipravnosti ali (ne)kaznivosti določenega dejanja (oz. dejavnosti) je pogosto pripisana nestrokovno napisanim zakonskim določbam. Po našem mnenju so razlogi mnogo bolj kompleksni, dasiravno seveda ni mogoče zanikati, da se predpisi, ki se nanašajo na gospodarsko življenje zelo pogosto spreminjajo in dopolnjujejo, kar nedvomno močno oslabi njihovo zavezujočo oz. usmerjalno moč.

občuti, da je prizadeta s kaznivim dejanjem, recimo v primeru, ko ji nekdo ukrade avtomobil. Pri gospodarskih kaznivih dejanjih je dojemanje oškodovanosti mnogo bolj abstraktno in nedoločno. Poleg tega je žrtev le redko ena sama, praviloma jih je zelo veliko, še posebej v primeru, ko je oškodovan proračun (oz. davkoplačevalci), kupci določenega izdelka ali delavci (in njihove družine) določenega podjetja. Mnogoštevilnost žrtev in "abstraktno" - nemalokrat pa celo popolnoma odsotno - dojemanje oškodovanosti sta zelo pomembna za razumevanje javnomnenjskih odzivov na gospodarski kriminal. Javnost je praviloma bolj vznemirjena in prestrašena, če dobi vtis, da se je povečala tako imenovana ulična kriminaliteta (*street crime*). Pritiski na policijo in druge kazensko-pravne organe so v tem primeru pogosto zelo močni, saj se ljudje bojijo, da bi sami postali žrtev napadalca. Strah - npr. pred tem, da bi bili na ulici oropani - je v tem primeru dokaj "konkreten", dasiravno utegne biti močno pretiran (vendar pa to ni pomembno, zakaj tudi neutemeljeno občutje ogroženosti je realna psihična danost s povsem realnimi družbenimi reperkusijami). Na drugi strani pa ljudje emocionalno povsem drugače doživljajo viktimizacijo, ki je posledica gospodarskega kriminala. Zelo pogosto sploh ne vedo, da so protipravno oškodovani. Za te primere največkrat zvedo iz časopisja (ki pa jih itak ne berejo vsi, pa še bralci ne preberejo - in, ne nazadnje, niti ne razumejo - vsega, kar je napisano¹⁴). Čustveni odziv na vest o - največkrat dozdevnem (zakaj sodni postopek steče praviloma izjemoma) - gospodarskem kriminalu je največkrat jezna.¹⁵ Vendar pa se zdi, da tudi jeza splahni, če prihajajo novice o gospodarskem

kriminalu (preko množičnih občil) v javnost tako rekoč vsak dan. V tem primeru jo zamenja resignacija oz. demoralizacija (kar pa nima neposrednega mobilizacijskega potenciala). Žrtev lahko potolaži tudi spoznanje, da vendarle ni oškodovana le ona sama: če druge žrtve bolj ali manj stoično prenašajo lastno oškodovanost, zakaj bi se ravno ona razburjala in po nepotrebnem zgubljala čas in energijo. Poleg tega je treba upoštevati, da je lahko škoda, ki jo utрпи posamični davkoplačevalec, zelo majhna (strahovito naraste šele tedaj, ko se te majhne posamične škode seštejejo).

4. Izvedba gospodarskega kaznivega dejavnosti je v "tehničnem" oziru praviloma zelo subtilna. To ne preseneča, saj so gospodarski "kriminalci" izobraženi in inteligentni ljudje. Dobro poznajo svoje strokovno področje. Poleg tega pa lahko izrabijo svoj vpliv in ekonomsko moč, da si pridobijo zelo kakovostne dodatne nasvete drugih strokovnjakov, npr. v zvezi z knjigovodskimi, računovodskimi, računalniškimi ali pravnimi vprašanji. Še zlasti pomembna je pravna pomoč. Nekateri tuji kriminologi ugotavljajo, da so ravno pravniki najbolj produktivni in domiselni (inovativni) pri snovanju kar najbolj varnih oblik protipravnega okoriščanja v gospodarstvu. Ker je v gospodarski kriminal vpleteno veliko strokovno dobro podkovanih, iznajdljivih in pametnih oseb, je tudi obseg protipravnih "inovacij" zelo velik. To pa postavlja nadzorovalne organe v zelo kočljiv položaj, predvsem pa terjajo od njih - poleg izredno trdne moralne "držje" - stalno strokovno izpopolnjevanje.

5. Pregon gospodarskega kriminala ovira tudi družbeni ugled storilcev. Tu kaže razločevati dve ravni, in sicer abstraktno in konkretno. Na abstraktni ravni je bolj ali manj jasno, da so poslovneži pogosto vpleteni v številne dvomljive posle, da so njihovi dohodki (in drugi privilegiji) praviloma - zares milo rečeno - pretirani (oz. nezasluženi), da izkoriščajo delovno silo, da nemalokrat grdo (poniževalno) in surovo ravnaajo z delavci ipd. Na konkretni ravni, kjer je v igri ugled posameznega poslovneža, pa je zadeva nekoliko bolj zapletena. Poslovnež ima vrsto uglednih znancev (z vrsto uglednih znancev). Ekonomska sredstva, ki jih nadzoruje, mu omogočajo, da finančno podpira ("sponzorira") številne družbene dejavnosti, npr. cerkvene projekte, kulturne ustanove, politične stranke, zabavne prireditve, športna tekmovanja, klubske aktivnosti, dobrodelne akcije ipd. S takim početjem si zagotavlja ugled in podporo, npr. na lokalni ravni, na določem področju družbenih dejavnosti ali v določenih družbenih krogih. Vse to pa mu lahko zelo koristi v primeru, da pride na dan sum,

14 Ob tem je treba upoštevati še specifični status časopisne oz. medijske informacije o gospodarskem kriminalu. Pogosto je - vsaj za kritičnega bralca - problematična v smislu vprašljive verodostojnosti, še posebej, če je priobčena v časopisu, ki velja za strankarsko-politično opredeljenega, takih pa v slovenskem medijskem prostoru nedvomno ne manjka. Poleg tega je povprečen "rok trajanja" medijske novice zelo kratek. Občila dnevno producirajo nove in nove vesti in - kajpada - vsakovrstne senzacije. Tako se zgodi, da npr. bralec ob spremljanju najaktualnejše afere popolnoma pozabi na včerajšnjo (kaj šele na predvčerajšnjo). Pomislimo npr., koliko ljudi se danes še spomni na afere izpred dveh let, čeravno se je morda takrat zdelo, da gre za tako nezaslišane primere, da se jih gotovo ne bo dalo "potlačiti" oz. pomesti pod preprogo. No, in navzlic temu se je zgodilo ravno to. Spomin medijske publike je torej zelo luknjičav in kratkotrajen.

15 Če upoštevamo stereotipno predstavo o slovenski nevoščljivosti, bi lahko domnevali, da ljudi bolj kot to, da so - denimo kot davkoplačevalci - oškodovani zaradi gospodarskega kriminala, spravlja v nejevoljo spoznaje, da se je nekdo drug "pretirano" (oz. "nepošteno") okoristil.

da naj bi storil gospodarsko kaznivo dejanje. Še posebej pomembne so zveze s politiki (ki se lahko še dodatno utrdijo s formalnim članstvom v politični stranki, čeprav to še zdaleč ni nujno potrebno), zlasti seveda s tistimi, ki lahko vplivajo na delovanje (oz. nedelovanje) nadzorovalnih organov, npr. inšpekcijskih služb, policije, tožilstva ali sodišča. Način "prijateljstva" med gospodarstveniki in političnimi veljaki je seveda dobro znan: poslovnež prispeva sredstva za delovanje stranke (npr. za predvolilno kampanijo) ali neposredno podkupi politika, ta pa mu vrne "naložbo" z ustrezno protiuslugo, ki jo "realizira" preko svojih zvez v državnih organih. Ustrezna politična podpora je - še zlasti v slovenski družbi (podobno pa je tudi v drugih demokratično urejenih državah) - najbolj zanesljiv "alibi" za protipravno okoriščanje na gospodarskem področju. "Simbiozo" med gospodarskimi kriminalci in politiki utrjuje pomanjkljiv in neustrezen nadzor nad finančnim poslovanjem političnih strank (oz. neustrezno financiranje le-teh). Seveda pa je odsotnost rigoroznih nadzorovalnih mehanizmov razumljiva, saj obstoječe neregulirano (v bistvu kaotično) stanje najbrž ustreza vsem pomembnejšim političnim dejavnikom.¹⁶

6. *Image* povprečnega storilca gospodarskega kaznivega dejanja se bistveno razlikuje od stereotipa - strah zbujujočega - kriminalca.¹⁷ Podobo ideal-

¹⁶ Na drugi strani pa je pomanjkljiv nadzor nad strankami znamenje neosveščenosti javnega mnenja. Le tako si namreč lahko razložimo, zakaj javnost ali, z drugo besedo, "civilna družba" tolerira, da gospodarska podjetja dajejo - pogosto zelo velika - denarna sredstva političnim strankam. Ta denar bi lahko uporabili mnogo bolj koristno, npr. za gradnjo stanovanj. Po drugi strani pa je najbrž vsakomur jasno, da gospodarstveniki ne subvencionirajo strankarske dejavnosti iz golega altruizma (ali političnih idealov), ampak zaradi določenih gmotnih interesov. V bistvu gre za podkupovanje, ki ga obstoječa politična ureditev pravzaprav podpira in spodbuja. Po našem mnenju bi morala stranka delovati popolnoma javno (npr. brez tajnih sestankov), predvsem pa samo s sredstvi, ki jih prispevajo člani v obliki članarine. Strankarskih dejavnosti ne bi smeli financirati s proračunskim denarjem. Stranka namreč po definiciji (za razliko od gibanja) zastopa samo delne, parcialne interese. Proračunska sredstva pa so sredstva "države", t.j. vseh državljanov (ne samo davkoplačevalcev), zato bi jih smeli trošiti samo za dejavnosti (in "projekte"), ki koristijo vsem članom dane politične skupnosti, ne pa samo nekaterim (in še to na škodo drugih). Na ta način bi najbrž bistveno omejili kopico - za razumnega državljana poniževalnih (a zato nič manj dragih) - neumnosti, ki smo jim priče v predvolilnem obdobju, npr. zapravljanje denarja za propagandno gradivo brez prave sporočilne vrednosti.

¹⁷ V tej zvezi kaže opozoriti na pogosto prezrto

notipičnega hudodelca označujejo lastnosti, ki jih slej ko prej zamašimo pri poslovanju, npr. nagnjenost k nasilniškemu oz. zlobnemu ravnanju, nizka izobrazba, slab družbenoekonomski položaj, odklonska samopodoba (*self concept*), neurejeno družinsko življenje ipd. Razlike se kažejo že na prvi pogled, denimo v načinu oblačenja in govorjenja. Zato ne preseneča, da ljudem beseda "kriminalca" praviloma asociira podobo agresivnega obritoglavca (ki se iz gole objestnosti spravi nad svojo žrtev), izmozganega džankija (ki si z nožem pridobiva denar za svojo razvado), brezposelnega mladeniča iz razbite družine (ki vlamlja v stanovanja in avtomobile), nepredvidljivega psihopata (ki pošiljuje ali zlorablja nedolžne otroke) ali divjaškega Južnjaka (ki razgraja po gostilnah in nadleguje goste), le redko kdo pa si bo ob njej priključal v zavest sliko uglašjenega, drago oblečenega in z mobitelom "oboroženega" poslovneža, ki ima vse pojavne značilnosti uspešnega človeka.¹⁸

družbenopsihološko "dejstvo", ki v marsičem pojasnjuje prevladujoča vrednostna stališča do nosilcev ekonomske (in tudi drugih oblik) družbene moči. Za povprečnega individua utegne biti zelo boleče in ogrožujoče spoznati, da nekdo, ki ima moč (npr. visoke dohodke, bogastvo in kopico drugih posebnih prednosti), ni "dober", se pravi, da njegova moč ni "legitimska" ali "zaslužena", npr. zaradi njegove družbene funkcije (vloge) oz. prispevka k družbeni blaginji. Zato bo posameznikovo bogastvo dojemal v "dobri" luči, recimo kot znamenje pomembnosti njegove družbene funkcije oz. njegovega produktivnega prispevka k družbeni blaginji (in tako spregledal, da je lahko bogastvo pravzaprav zgolj znamenje gole - t.j. nelegitimne in protipravne - družbene moči). Na ta način ostaja zveza med močjo in legitimnostjo (oz. pozitivnimi vrednotami) neomadeževana. Seveda pa to ni edina možna psihološko-obrambna "taktika". Neprijetnemu spoznanju, da nosilec družbene moči ni "dober" človek, se lahko izognemo tudi na ta način, da prepovemo vrednostno presojanje gospodarskih (ali tudi političnih) dejavnosti in seveda njihovih subjektov. V tem primeru imamo opraviti z značino "realpolitično" ali machiavelistično "držo". Ta je oprta na normativno podmeno, da gospodarstva ne gre presojati z vidika pravičnosti (ali morale), ampak kvečjemu iz zornega kota imanentno ekonomskih oz. ekonomističnih standardov (npr. v optiki donosnosti ali učinkovitosti). Gospodarsko področje naj bi bilo v tem smislu nekšen družbeni "rezervat", v katerem veljajo posebna - vrednotno "nevtralna" - pravila igre (npr. konkurenčna vojna, v kateri zmaga najmočnejši). Vsako razpravljanje o "nepravičnih" dohodkih ali izkoriščanju in zatiranju v produkcijskem procesu je v takšni optiki ožigosano kot "ideološko", "nestrokovno", "moralistično" ali celo naravnost moteče za "zdravo" in "naravno" delovanje gospodarskega sistema.

¹⁸ Razlika med konvencionalnimi in gospodarskimi "kriminalci" se kaže tudi na simboli (jezikovni) ravni. V medijih (zlasti na televiziji) se prve pogosto označuje z besedo "faloti" (in njej podobnimi). S to oznako se poimenuje celo osebe, zoper katere sploh še

7. V zvezi z gospodarskim "kriminalcem" se zastavlja tudi vprašanje, ali je v tem primeru sploh smiselno uporabiti zaporno kazen (ali groziti z njo). Zapor naj bi bil le za prave kriminalce ("falote"), se pravi za nevarne ali neprilagojene kršilce, ki jih je treba bodisi onemogočiti ("incapacitate") bodisi poboljšati ("rehabilitate"). Problematičnost gospodarskega "kriminalca" ni - vsaj iz prevladujoče javnomnenjske perspektive - v njegovi nevarnosti ali neprilagojenosti, ampak predvsem v njegovi "nepoštenosti". Je torej zapor primerno "zdravilo" za tovrstno človeško "slabost"? Mnenja med kriminologi se glede tega razhajajo. Nekateri¹⁹ menijo, da bi bila lahko zaporna kazen kar prikladno sredstvo za zastraševanje poslovnežev, saj pomeni resno grožnjo dobrinam, ki jim veliko pomenijo, npr. dobremu imenu, prestižu in visokemu družbenemu statusu (po leg tega pa *noblesse oblige*: kdor prejema večji kos "pogače", naj bi imel tudi večjo družbeno vrednost). Vendar pa se zdi, da je zadeva nekoliko bolj zapletena. Izkušnje namreč kažejo, da celo v primeru obsodilne kazenskopravne sodbe poslovneža ne zadene - za razliko od večine konvencionalnih kriminalcev - dodatna družbena stigma in z njo povezane nevšečnosti (npr. težave pri iskanju zaposlitve in izguba ali vsaj bistvena okrnitev ugleda). Kršitve gospodarskih predpisov²⁰ se namreč zvečine dojemajo

ni bila izdana obsodilna sodba. Na drugi strani pa ne bomo na televiziji ali na radiu nikoli slišali, da bi novinar kakega - v kriminalno afero vpletenega - politika, državnega uradnika ali gospodarstvenika predstavil kot "falota".

¹⁹ Prim Geis, str. 278-279.

²⁰ V tej zvezi se je treba zavedati, da poslovni svet v glavnem ni naklonjen "pretirani" - oz. "nelegitimni" - regulaciji gospodarskih dejavnosti oz. "administrativnemu" omejevanju podjetniške svobode ("iniciative") in vmešavanju v "naravne" tržne zakonitosti. Predanost (*commitment*) tovrstnim pravilom je potemtakem bistveno drugačna od stališča od tako imenovanih občedružbenih norm, npr. do prepovedi fizičnega nasilja. Drža do njih zvečine ni ponotranjena ("internalizirana"), ampak ostaja praviloma instrumentalna. Takšne drže se gospodarski (beloovratniški) "kriminalci" nauči v neposrednih (in posrednih) simbolnih interakcijah s sodelavci in nadrejenimi v službenem okolju, kjer je izigravanje predpisov malone *folkway* (kdor takšne "obče prakse" ne sprejema, tvega, da ga bodo prej ali slej "povozili" konkurenti). Iz svojega poklicnega (in poslovnega) okolja (s)prejema sporočila, ki pozitivno vrednotijo (se pravi odobravajo, podpirajo in spodbujajo) ali vsaj "nevtralizirajo" (oz. tolerirajo) nezakonite dejavnosti. V takem vrednotno-normativnem simbolnem "univerzumu" je seveda za posameznika docela "normalno" - saj "to počno vsi" - ravnati na način, ki je v kriminologiji opisan kot *white-collar crime*, *business crime*, *occupational crime*, *economic*

jo kot *mala prohibita*, ne pa kot "resnična" hudodelstva (*mala in se*), katerih človeška, moralna, pravna, politična in družbena nevednost in nevarnost naj bi bili očitni vsakomur. To se odraža tudi pri izrazito prizanesljivem moralnem obsojanju njih kršilcev (in to celo v - nedvomno nadvse redkih - primerih, ko so obsojeni na zaporno kazen).²¹

8. Da bi razumeli blago kazenskopravno politiko do gospodarskega kriminala (in gospodarskih "kriminalcev"), moramo upoštevati tudi notorično dejstvo, da so - denarni, materialni in človeški - viri (*resources*) nadzorovanih državnih organov slej ko prej omejeni. Po drugi strani pa so ustanove formalnega družbenega nadzora izpostavljene pritisku javnosti in politikov, ki od njih zahtevajo kar največjo možno učinkovitost in seveda "otipljive" (statistično dokazljive) rezultate. Glede na to, da je odkrivanje - in še zlasti dokazovanje - gospodarskega kriminala izredno zahtevno, drago, dolgotrajno in predvsem zelo negotovo (verjetnost, da se preiskava konča s

crime ali *corporate crime*. Zato ne preseneča, da gospodarski prestopnik običajno nima posebnih težev, ko racionalizira oz. "verbalizira" (Cressey) svojo kršitev. Pri tem si namreč lahko pomaga z zelo sofisticiranimi pravnimi zvižajami, sofizmi, psevdodarwinističnimi teorijami, "znanstvenimi" spoznanji, oporekanjem "legitimnosti" kršene norme (ker je recimo ta po njegovem mnenju v nasprotju s kapitalističnimi vrednotami) ali s sklicevanjem na "višje" normativno-vrednotne standarde, ki veljajo za večvredne poslovne "nadljude", ne pa seveda tudi za običajne smrtnike.

²¹ Takšne odzive - precejšnjega dela - javnosti bi lahko razložili tudi na podlagi razlikovanja med vrednotenjem gospodarskega "kriminalca" in vrednotenjem gospodarskega kaznivega dejanja. S storilcem javnost često simpatizira ali pa ga vsaj ne dojemajo v tako izrazito negativni luči kot konvencionalnega kriminalca, npr. vlomilca, roparja, posiljevalca, nasilneža ali morilca. Storilčevo dejanje pa javnost praviloma obsoja. Razlika med vrednotenjem storilca in vrednotenjem storilčevega dejanja temelji na - dejanskem ali virtualnem - poistovetenju (identifikaciji) subjekta vrednotenja s subjektom vrednotenega dejanja. Zdi se namreč, da so ljudje v splošnem nagnjeni k temu, da dojemajo kot "resničnega hudodelca" zgolj ali vsaj predvsem nekoga, ki (pre)krši norme, o katerih menijo, da jih oni sami ne bi mogli nikdar prekršiti. Resnični zločinec je zato lahko zanje samo nekdo, ki uteleša njihov "ne-jaz" (Sullivan), se pravi oseba, v kateri se "jaz" lojalnega državljana nikakor ne more prepoznati, zakaj njenega kaznivega dejanja (npr. umora, posilstva, rop ipd.) ne bi mogel izvršiti niti "slabi jaz" lojalnega državljana. Drugače pa je z gospodarskim oz. "nepripravnim" kriminalcem. Z njim se da poistovetiti, zakaj gospodarsko kaznivo dejanje je nekaj, kar je zmožen izvršiti "slabi jaz" - nemara pa tudi "dobri jaz" - marsikaterega lojalnega ("poštenega") državljana.

pravnomočno obsodilno sodbo,²² je namreč zelo majhna), se nadzorovalni agenti raje usmerijo v pregon konvencionalnih - ekonomsko in politično nevplivnih - storilcev ("majhnih rib"). Na tem področju je pač lažje dosegati uspehe in z njim opravičiti lasten institucionalen obstoj. Takšna nadzorovalna politika sicer ni skladna z uradno razglašenim poslanstvom nadzorovalne organizacije, vendar pa ji nedvomno omogoča, da maksimizira nagrade in minimizira politične pritiske iz okolja.

9. Na koncu, a ne nazadnje je treba omeniti strukturne razloge za pomanjkljiv kazensko-pravni pregon gospodarskega kriminala. Navzlic zgoraj nakazanim razlogom je takšna politika morda še vedno videti nekoliko paradokсна. Zdi se namreč, da bi lahko "država" z doslednim sankcioniranjem gospodarskega kriminala ubila dve muhi na en mah. Po eni strani bi si s tem popravila svoj *image* (oz. ugled), saj bi se javnosti lažje predstavljala kot legitimna predstavnic/a zastopnic/a običajnih družbenih interesov oz. kot nevtralna - objektivna in nepristranska - politična sila, ki se je zmožna distancirati od kaleidoskopske množice posamičnih koristi in od različnih neformalnih interesnih skupin. Po drugi strani pa bi preprečila velikansko družbeno škodo, ki je posledica nesankcioniranega gospodarskega kriminala. Motivov torej ne manjka. Kje se potem zatakne? Po našem mnenju kaže poiskati odgovor v strukturnem položaju nosilcev ekonomske moči v kapitalistični družbi. Takšen premislek namreč pokaže, da bi dosledno sankcioniranje protipravnih in protidružbenih gospodarskih dejavnosti po vsej verjetnosti resno ogrozilo akumulacijo zasebnega kapitala in učinkovalo skrajno moteče na "normalno" delovanje gospodarskega sistema. Česa takega pa si vlada v kapitalistični družbi bržkone ne more privoščiti. Zakaj?

"Država" v kapitalistični družbi je "eksistencialno" odvisna od kapitalistične produkcije. Kapital, ki je ustvarjen s privatno akumulacijo, je namreč materialna osnova, iz katere država - preko različnih mehanizmov davčnega sistema - črpa svoje dohodke. Zato mora vlada zagotavljati dobičkanost (in razcvet) zasebnega sektorja in varovati dolgoročni institucionalni okvir kapitalistične proizvodnje (s tem pa se "država" neizogibno vplete tudi v ohranjanje

²² V tej zvezi je treba upoštevati, da se je - materialno in procesno - kazensko pravo v svojem zgodovinskem razvoju izoblikovalo predvsem kot politični instrument za nadzorovanje revnih in politično nevplivnih (dasiravno za vladajoči razred včasih nevarnih) prestopnikov. Zato ni čudno, da je zelo neprikladno za sankcioniranje nosilcev družbene moči.

in obnavljanje neenakosti - oz. izrazito asimetrične porazdelitve družbene moči - v družbenem sistemu, ki jih reproducira tržna ekonomija).²³ V tem oziru je zelo pomembno, da država s svojimi gospodarsko-političnimi ukrepi ne prizadene (zlasti mednarodne) konkurenčnosti nacionalnega gospodarstva. V takšnih razmerah so možnosti za učinkovit družbeni nadzor nad gospodarstvom - ki je organizirano kot zasebno prilaščanje družbeno proizvedenega bogastva - zelo majhne, saj bi normativna operacionalizacija ideala dosledne družbene odgovornosti²⁴ podjetja (v zasebni lasti) bržkone pomembno ogrozila normalne gospodarske dejavnosti.²⁵

Tranzijski čas in gospodarski kriminal

Vidimo torej, da se po "vzrokih", t.j. družbeno-ekonomskih določilnicah in družbenopsiholoških gibalih ("motivih"), gospodarskega kriminala slovenska "posocialistična" družba ne razlikuje bistveno od zahodnih kapitalističnih družb. Očitno je tudi, da so protipravne dejavnosti nosilcev ekonomske moči (ali "belih ovratnikov") tesno povezane z vladajočimi družbenimi normami, vrednotami in institucijami, npr. z individualistično, konformistično in konzumistično kulturo, s posnemanjem (in povečevanjem) *American way of life*, z ideologijo "svobodnega" tekovanja na "prostem" trgu, s poudarjanjem indivi-

²³ Vzporedno s tem pa mora država - kot je podrobno opisal Offe - ustvarjati vtis, da je nepristranska (in legitimna) razsodnica med razrednimi interesi. Zato mora prikriti, da: (a) je izključena oz. izločena ("insulated") iz procesa akumulacije kapitala (ki ni - razen izjemoma, npr. v vojnem obdobju - pod njenim neposrednim nadzorom); (b) je odvisna od akumulacije (ekonomske uspešnosti delodajalcev in delavcev); (c) mora podpirati proces akumulacije, npr. s tem, da učinkovito nevtralizira vsako potencialno grožnjo za akumulacijski proces (prim. Offe, str. 144).

²⁴ Navzlic ideološkim zagotovitvam o dobronameri, patriotizmu in družbeni odgovornosti kapitalističnega podjetja, ostaja potemtakem nesporno, da so dejavnosti poslovnežev določene s potrebo po ustvarjanju dovolj velikega dobička: dolgoročno kopičenje dobička je tako temeljni cilj podjetja in hkrati *conditio sine qua non* njegovega obstoja (učinkovitost kapitalističnega gospodarstva je odvisna od ravni vlaganj, ki omogočajo, da produktivno podjetje posluje z dobičkom, ta pa je pogoj za vnovične naložbe). Če bi bila za kapitalistično podjetje primarna družbena odgovornost, bi to pomenilo, da ignorira razloge svoje eksistence, svojo naravo in obstoječi družbeno-ekonomski sistem.

²⁵ "Resno upoštevanje celo tako medlih pravil, kakršna naj bi zagotavljala OSHA, bi ekonomijo verjetno popolnoma ohromilo. Zagovorniki to najbrž dobro vedo, saj kršiteljev niti ne poskušajo kaznovati" (Black, str. 143).

dualnega uspeha (*success*) itd. Kapitalistični sistem spodbuja gospodarski kriminal še z vrsto drugih strukturnih dejavnikov. Naj omenimo samo nekatere: (a) gospodarstvo, ki je utemeljeno na trošenju, je primorano ustvarjati vedno nove in nove "umetne" potrebe,²⁶ denimo z zavajajočim reklamiranjem in vsiljivimi marketiški (prodajnimi) metodami; (b) glede na to, da ja sla po dobičku osrednje gibalno poslovneževega delovanja, se pogosto zgodi, da se v ta namen zateče k nedovoljenim sredstvom, npr. k podkupovanju državnih uradnikov (doma in na tujem), vplivnih politikov in novinarjev, k industrijskemu vohunstvu, kršitvam veljavnih predpisov (npr. o določanju cen, varovanju okolja in o varstvu pri delu), utajevanju davkov ipd.; (c) narava sodobnega gospodarskega podjetja ("korporacije"), za katero so značilni: kompleksna institucionalna struktura (kar vodi v "drobljenje" osebne odgovornosti, težave pri nadzorovanju ipd.), birokratska notranja organiziranost, brezosebnost (kar slabi občutek lojalnosti do institucije, zlasti v primeru nezadovoljstva s plačo, delovnimi razmerami ali samim heteronomnim delom) in racionalno²⁷ odločanje; (d) precejšnja razširjenost odnosov (predvsem na področju trgovine in bančništva), ki temelje na zaupanju in kreditiranju.

Posebnosti aktualnega slovenskega gospodarskega kriminala so pogojene predvsem z lastninskimi premenami - npr. s privatizacijo družbenega kapitala in denacionalizacijo -, ki označujejo oz. bistveno (nad)določajo "prehodno obdobje". To, da je proces "lastninskega prestrukturiranja" povezan s skorajda nepojmljivim protipravnim okoriščanjem (v škodo družbenega bogastva in proračunskih sredstev), je danes pravzaprav že *lieu commun* (v času po spremembi družbenoekonomskega sistema se je zvrstilo že toliko najrazličnejših "afere", da je postala javnost do tovrstnih pojavov že skorajda popolnoma apatična). Prav tako je nesporno, da kaže iskati storilce te

²⁶ Kot poudarja Daniel Bell v sloviti knjigi *The Cultural Contradictions of Capitalism*, obstaja nekaj, kar bi popolnoma uničilo "novi kapitalizem", in to je "deferred gratification".

²⁷ "Korporacija se je verjetno najbolj približala idealu 'ekonomskega človeka' in 'čistega razuma', bolj kot katerakoli druga oseba ali organizacija. Po eni strani imajo menedžerji in direktorji za svoj izrecen in stalen cilj doseganje največjega možnega dobička, po drugi strani pa imajo na voljo raziskovalne, računovodske in knjigovodske oddelke, ki omogočajo razmeroma zelo natančno opredelitev posledic posameznih poslovnih odločitev. (...) Korporacija se loteva tistih kriminalnih dejavnosti, ki implicirajo najmanjše tveganje, da bodo odkrite in sankcionirane, in katerih žrtve se po vsej verjetnosti ne bodo upirale" (Sutherland, str. 236).

nezaslišane "tatvine stoletja" predvsem v vrstah nove in stare menedžerske elite, pri čemer ne smemo pozabiti na "nesebično" pomoč političnih (in posledično državnih) "struktur". Jasno je tudi, zakaj je protipravno prilaščanje družbenega premoženja izredno mikavno (in racionalno v utilitarnem smislu). Verjetnost, da bo "kriminallec" sankcioniran je zelo majhna (sodni iztek afere Elan je v tej zvezi več kot zgovoren²⁸). Edino, kar se mu lahko zgodi, je to, da se bo njegovo ime - praviloma le za kratek čas - pojavilo v negativni luči v javnih občilih (a še v tem primeru ima na voljo pravna sredstva za zavarovanje svoje "časti" in "dobrega imena"). Načini oškodovanja družbenega premoženja - npr. odliv kapitala v tujino, vzporedna (*by pass*) podjetja, neutemeljen odpis terjatev, nepravilna razporeditev revalorizacijskih sredstev, nepravilna delitev dobička, nedokumentirano ali neutemeljeno izplačevanje pavšalnih stroškov, neodplačen prenos kapitala, programirani stečaji itd. - so zelo raznoliki, kar dokazuje, da je iznajdljivost poslovnežev malone brezmejna. Glede na to, da je lastninjenje - v dani obliki in v dani vsebini, z danimi cilji in v danem časovnem "tempu" - v prvi vrsti politično motiviran in politično odobren projekt, je treba iskati odgovornost za "krajo stoletja" (in za najbrž ireverzibilno družbeno škodo) na področju politike,²⁹ se pravi pri političnih elitah (oz. oligarhijah), ki so obvladovale in (še vedno) obvladujejo zakonodajno in izvršilno oblast.³⁰ Odgovornost političnih centrov

²⁸ Resnici na ljubo je treba priznati, da so epilogi vseh doslej znanih afer pravzaprav več kot zgovorni. Pomislimo npr. na nikoli pojasnjeno okoriščanje s kupčijami z orožjem (navzlic embargu!), na "sumljivo" financiranje volilnih kampanij ...

²⁹ Dokazov za to trditev ne manjka. Spomniti se je treba, da ne vlada ne zakonodajalec nista sprejela "moratorija" za lastninjenje, ki bi trajal toliko časa, dokler ne bi bil izoblikovan ustrezen normativni sistem in dokler ne bi bil organizirani učinkoviti nadzorovalni mehanizmi (Demosova vlada je sprejela le moratorij za sečnjo v družbenih gozdovih, da bi s tem zavarovala interese razlaščenec). V tej zvezi kaže opozoriti še na oviranje dela obstoječih nadzorovalnih služb, zlasti npr. družbenih pravobranilcev (samoupravljanja), Službe družbenega knjigovodstva in - po njenem preoblikovanju - Agencije za plačilni promet, nadziranje in informiranje. Metode oviranja so raznolike, npr. reorganizacije, odsotnost jasnih normativnih standardov (npr. v zvezi z vprašanjem, kako opredeliti in ovrednotiti "oškodovanje družbene lastnine"), vplivanje na delo preko nezadostnega proračunskega financiranja itd.

³⁰ Odgovornost nadzorovalnih državnih aparatov, npr. inšpekcijskih služb, policije, tožilstva, sodstva itd., je šele drugotna. Marsikatera nadzorovalna ustanova je - zaradi političnih interesov - doživela korenite notranje spremembe, ki so precej oslabile moč njenega delovanja. Poleg tega so nadzorovalne ustanove deležne silovitih pritiskov politične oblasti.

moči je pravzaprav dvojna. Na eni strani je povezana z "divjim" lastninjenjem in "divjimi"³¹ lastninskimi zakoni, na drugi strani pa s "krajo"³² proračunskih (ravno tako družbenih) sredstev.

"Divje" prerazporejanje gospodarske moči - spodbujano ali vsaj blagoslovljeno s strani političnih grupacij - so spremljali nekateri dramatični družbeni procesi, ki so v marsičem učinkovito odvrnili pozornost javnosti od brezobzirnega okoriščanja z

Upoštevati je treba, da se (je) v negotovih razmerah, ki označujejo "prehodno obdobje", marsikateri uslužbenec v nadzorovalnem aparatu - upravičeno - zbal za svojo službo in se zato raje izogibal politično delikatnim zadevam, ki bi mu lahko prinesle kopico nevšečnosti. Zaradi normativno-institucionalnih premen (so) se nadzorovalne ustanove v prehodnem obdobju ukvarjajo v precejšnji meri s samimi sabo oz. s svojim institucionalnim preživetjem. Ko se bodo končno konsolidirale - če se sploh bodo - bo lastninska struktura slovenske družbe že v dobršni meri utrjena (in zakonsko zavarovana). Zgodba o "ropu stoljetja" se bo tedaj pripovedovala v pretekliku, nadzorovalni organi pa se bodo lahko posvetili "normalnim" nezakonitostim.

³¹ Sintagmo "divji zakoni" povzemamo iz pronicljive analize Aleksandra Bajta (1994). Ta ugledni ekonomist je namreč pokazal, da je sprejeta normativna ureditev lastninjenja uzakonila sistematično neenakost državljanov (in je v tem oziru protiusstavna). Zakonski sistem je po njegovem mnenju notranje protisloven ("shizofren") in skregan z ekonomsko logiko. Med razlogi za politično programiran normativni kaos omenja: (a) neznanje in hlastavo posnemanje tujih vzorcev; (b) nezmožnost zakonodajno-politične oblasti, da bi se distancirala od posamičnih gmotnih interesov posameznih neformalnih družbenih skupin (npr. lobija stanovalecev luksuznih stanovanj, lobija denacionalizirancev, lobija kmetov, strankarskih lobijev itd.) in jih podredila enotnemu načelu in/ali ekonomski smotnosti. Zakonski sistem je tako plod nenačelnih - in družbeno škodljivih - medstrankarskih kompromisov (oz. barantanja v slogu "jaz danes tebi, ti jutri meni"). Posledice so dobro znane. Najbolj žalostna je oškodovanost vseh tistih družbenih skupin, ki nimajo moči (oz. političnega vpliva), da bi si v procesu divjega lastninjenja prigrabile kar največji kos pogače, npr. z nakupom družbenega stanovanja pod ceno ali s spretnim prenosom družbenega kapitala na vzporedno zasebno podjetje (*by pass*).

³² V zvezi s privzajanjem proračunskih sredstev naletimo v množičnih občilih na razmeroma mile oznake. Tako se npr. govori o "nepravilnostih" ali o poslovanju "po domače". Pomislimo npr. na bajne vsote, ki si jih je dala izplačati odhajajoča ljubljanska mestna oblast, na samopašno kupovanje službenih avtomobilov, na ugodna stanovanjska posojila, nenaemensko trošenje proračunskega denarja, na malverzacije v republiških blagovnih rezervah, na skrivnostno kupovanje in prodajanje orožja ipd. Vse te dobro znane afele in aferice (ki pa so najbrž samo vrh ledene gore) so minile brez podrobne pojasnitve in brez kakršnekoli omembe vredne sankcije.

družbenimi sredstvi. V tej zvezi je bil nemara najvažnejši politični "dogodek" proces³³ "osamosvajanja" oz., natančneje, oblikovanja nacionalne države (kot institucionalnega ogrodja kapitalističnih gospostvenih razmerij), ki ga je spremljal - in omogočal - izreden razmah nacionalistične ideologije in državotvorne mitologije. Ta proces je vezal nase izjemne količine družbene energije, pozornosti in čustev. Izzval je množično evforijo in kopico pričakovanj, od katerih je bila večina povezana predvsem z domišljjsko sliko obljubljenega (idilične) dežel(ice), ki naj bi se "utelesila" v novi - "naši" - Državi (slovenskega) Naroda.

Graditev nacionalne države je - vsaj za kratek čas - združila in poenotila ljudi v harmonični nacionalistični organizem v spopadu z Zlim *par excellence*, t.j. "velikosrbskim imperializmom", "komunistično jugoarmado" in "preživelim federativnim državnim aparatom". Predstavniki državno-politične oligarhije so se lahko v vsakem trenutku sklicevali na "svete" državotvorne cilje in poudarjali, da je treba oblikovanju nacionalne države podrediti vse. Ko je bila nacionalna država izoblikovana, so prišla na vrsto nova opravičila ("verbalizacije"), npr. nujnost približevanja in predvsem prilagajanja (idealizirani) Evropi, težave, ki so objektivne posledice novih ("demokratskih") političnih razmer itd. Gospodarske in družbene probleme se je dalo elegantno naprtiti iracionalnostim starega - "komunističnega" - režima ali pa prikazati kot nujno ceno za "osamosvojitve" ali za "vstopanje" v Evropo.

Z omenjenimi "tehniki nevtralizacije" (Sykes, Matza) se je zbujal vtis, da je divje (beri: protipravno) okoriščanje z družbenimi sredstvi bodisi nekaj "nujnega", "naravnega", "normalnega" ali celo "dobre-

³³ Kot je pokazal Rastko Močnik (1994) je proces "osamosvojitve" potekal vzporedno z nacionalistično kontrarevolucijo. Pisec jo razčleni na dve razvojni stopnji. V prvi fazi je bilo odločilno delovanje ("ideološki gangsterizem") "disidentskih" ideoloških mehanizmov, ki so ustvarili družbenopsihološko podlago, na kateri je ekonomski teror liberalnega kapitalizma videti kot "normalen pojav". V tem obdobju je bil "kulturalistični rasizem" - z značilnostmi klasičnega šovinizma, orientalizma in "biološkega" rasizma - v pretežni meri usmerjen "navzven". Drugo fazo graditve nacionalne države označuje normalizacija, ekonomski gangsterizem novih kapitalističnih grupacij. V tem obdobju je "kulturalistični rasizem" usmerjen pretežno navznoter. Močnik v tej zvezi poudarja, da je sedanja fašizacija vladajoče kulture po eni strani logična nadaljnja stopnja krepitve nacionalistične ideologije, po drugi strani pa "atavistični refleks ideološke avantgarde nacionalistične kontrarevolucije, ki je izgubila vodilno vlogo, potem ko je omogočila nastop prozaične faze graditve kapitalističnih odnosov" (str. 151).

ga" (saj naj bi bilo zgolj predigra razvpite "zgodbe o uspehu") bodisi zgolj nekaj obrobnega, praktično zanemarljivega, nekaj, kar je le bloden konstrukt senzacij željnih novinarjev in pregovorne slovenske zavisti. Javnost se je na gospodarsko-politični kriminal v procesu lastninjenja odzvala v bistvu precej predvidljivo. V prvi fazi je problem v pretežni meri prezrta, saj je bila preveč zaposlena s sanjanjem o nacionalni državi in o bližajoči se "evropski" blaginji. Ko so se ljudje pričeli prebujati iz nacionalistične hipnoze in presenečeni zagledali pred očmi revščino, brezposlenost, razkrajanje socialne države, socialno negotovost, čedalje bolj v oči bijoče socialne razlike, grobo eksploatacijo, brezobzirne menedžerje in povampirjene politike, so postali bolj pozorni tudi na različne kriminalne afere. Vendar pa so (bile) reakcije zvečine naivne, spolitizirane (beri: vpete v spono ozkih strankarskih aspiracij po prevzemu oblasti), predvsem pa docela jalove. To pravzaprav ne preseneča, saj so si v procesu lastninske preobrazbe politične oligarhije najbrž že v precejšnji meri zagotovile svoje kapitalsko zaledje, nove kapitalistične grupacije pa so si priskrbele ustrezno politično varstvo. Krog se je tako v dobršni meri že sklenil in - vsaj v sobesedilu dane konstelacije družbene moči - ga bržkone ni mogoče (več) razkleniti.

Med odzivi javnosti na gospodarski kriminal je pogosto zaslediti (v bistvu "humanistično") zahtevo, da naj bi "pokvarjene", "nepoštene" in "anomične" posameznike - direktorje, politike in državne uradnike - (vsaj) zamenjali s "pravimi", se pravi moralnopolitično neoporečnimi osebki, ki ne bodo podlegli skušnjavam in se bodo zavzemali samo za "narodov blagor". Dasiravno ni nikakega dvoma o nemoralnosti in hladni preračunljivosti poslovnežev³⁴ (in seve-

³⁴ To seveda ni nekakšna slovenska posebnost. Mills npr. takole ocenjuje moralo ameriške vojaške, industrijske in politične elite: "Izredno velika nemoralnost je splošna značilnost ameriške elite, splošno sprejemanje te nemoralnosti pa je bistvena značilnost množične družbe" (str. 343). Pisec v tej zvezi opozarja, da imajo premožni in vplivni izbranci v gospodarskih in/ali političnih ustanovah enormno družbeno moč, ki jo lahko uporabljajo in/ali zlorabljajo, ne da bi si morali v ta namen zagotoviti moralni konsenz med podrejenimi. Tudi Ross, ki je prvi približil socialnopsihološki opis idealnotipskega "belega ovratnika" oz. "kriminaloida", poudarja, da gre za osebo, ki je ne označujejo nekakšni "zlobni" ali "bolezenski" nagibi, ampak predvsem "moralna neobčutljivost". Na to okoliščino opozarja tudi Vebler, ki primerja poslovneža s tipičnim prestopnikom. Oba imata namreč po njegovem mnenju skupno lastnost: brezskrupulozno izrabljata dobrine in ljudi za doseg lastnih sebičnih ciljev, pri tem pa se ne ozirata na želje in potrebe drugih ali na bolj oddaljene reperkusije svojih dejanj v družbenem tkivu.

da politikov), pa se je vendarle treba zavedati, da je gospodarski kriminal družbeni problem, in to ne le problem, ki prizadeva družbo (dasiravno ne vseh njenih slojev v enaki meri), ampak predvsem problem, ki korenini - kot smo že pokazali - v objektivnih družbenih določevalnicah. Glede na to, da družbeni problem ni le "nujen" nasledek določenih ("večnih" in "nespremenljivih") nraavnih značilnosti ljudi ali njihovih osebnih odločitev, bi ga kazalo reševati s postopnim predrugačenjem danih družbenih in ekonomskih odnosov, ne pa samo z moralističnimi pozivi problematičnim posameznikom, naj spremene svoj način razmišljanja ali delovanja (ali nemara s sporadičnim sankcioniranjem selekcioniranega vzorca "grešnih kozlov").

Ravno to spoznanje bi kazalo v specifično slovenskem kontekstu še posebej poudariti, saj v njem nedvomno dominirajo personalistične, individualistične in moralistične razlage gospodarskega kriminala (in posledično seveda istorodne kriminalnopolitične zamisli). Zlorabe ekonomske in politične moči v procesih lastninske preobrazbe so namreč prvenstveno empirična znamenja izrazito racionalne - instrumentalne, impersonalne in objektivne - "drže" posameznikov, ki so se pač znašli na ugodnih položajih za pridobivanje gmotnih in drugih koristi, predvsem zaradi ugodnega normativno-institucionalnega "okvirja" (*background*), ki je bil seveda ustvarjen s političnimi odločitvami (dasiravno pri tem ne smemo pozabiti na učinke uspešnega lobiranja). To pomeni, da nemoralnih, nezakonitih in protipravnih "ekscesov", ki jih je prinesel in jih še prinaša proces lastninjenja (in denacionalizacije), v bistvu ne morejo izničiti sporadične kazenske obsodbe selektivno izbranih gospodarskih (ali političnih) "kriminalcev" (le-te bi lahko v "najboljšem" primeru povzročile samo - najbrž le začasno - pomiritev ogorčenega javnega mnenja). Omilili bi jih lahko samo po poti, po kateri je do njih prišlo, namreč s političnimi ukrepi, npr. z ustreznimi davčnimi mehanizmi, politiko zaposlovanja, bolj enakomerno porazdelitvijo dohodka, odpravo v oči bijočih privilegijev, prodelavsko politiko ipd.

Vsekakor pa je v tej zvezi treba poudariti, da predstavlja čedalje večja demoralizacija "ponižanih in razžaljenih" - spričo nesankcioniranega gospodarskega kriminala - resen družbeni problem.³⁵

³⁵ Demoralizacija se navezuje še na frustracije (zaradi "izgubljenih iluzij" in neizpolnjenih pričakovanj), občutek negotovosti (ali celo brezperspektivnosti) in nemoči, zavist, strah zaradi "odsotnosti reda" in krhkosti družbenih institucij in nezaupanje do državno-političnih aparatov (npr. do strank, parlamenta ipd.)

Tvori namreč družbenopsihološko podlago, iz katere bi se lahko pričeli oblikovati različni fašistoidni pojavi. V takšnih razmerah se namreč zelo poveča mikavnost demagoških³⁶ političnih gesel, predvsem pa političnih "opcij", ki obljublajo, da bodo vzpostavile "red in zakonitost" (*law and order*) za vsako (celo nezakonito) ceno, izrezale iz zdravega družbenega organizma vse parazitske tujke in tako rekoč čez noč zatrlje korupcijo, klientelizem in institucionalni kriminal.

Kriminalnopolitični predlogi

Kar zadeva kriminalnopolitične zamisli o odzivanju na gospodarski kriminal, je treba priznati, da se bržkone nobena sodobna družba ne more pohvaliti, da je na tem področju dosegla zavirljive uspehe. Tako praktično ne mine dan, da ne bi v javnih občilih zasledili poročila o kakšni gospodarsko-politični aferi v tej ali oni demokratični državi. Še bolj neugodna pa je podoba, ki jo je mogoče razbrati iz kriminoloških analiz. Sicer pa najdemo v zelo obilni kriminološki literaturi precej raznolika, često celo docela nasprotujoča si mnenja o tem, kakšen naj bi bil ustrezen družbeni odziv na gospodarsko kriminaliteto. Nekateri kriminologi, npr. Clinard in Yeager, priporočajo kriminalnopolitične rešitve, ki bi temeljile na krepitvi moralne zavesti oz. na nekakšnem moralnem "prosvetljevanju" poslovnih. Te zamisli izhajajo - iz sicer popolnoma realistične - podmene, da ima formalni nadzor svoje - kadrovske, organizacijske, finančne, institucionalne in materialne - meje. Ker pač ni mogoče nadzorovati vsakogar, bi kazalo brzdati nezakonite poslovne dejavnosti s sprejetjem ustreznih etičnih kodeksov.³⁷ Takšno razmišljanje implicira

36 Oznako "demagoška" uporabljamo, ker menimo, da gre za politične programe, ki obljublajo mnogo več, kot pa se da - v okviru programskih določil - realizirati. Očitno je namreč, da se problem gospodarskega kriminala (pogosto skrčenega na problem "korupcije") praviloma individualizira, t.j. prikazuje kot problem "neprimernih" posameznikov. Drugi vidik "demagoške" narave tovrstnih političnih zamisli pa se nanaša na značilnosti njihovih izjavljalcev oz. na politične stranke, v imenu katerih nastopajo. Zdi se namreč, da na političnem prizorišču ni stranke, ki se ne bi že močno kompromitirala. To pa vsekakor postavlja pod vprašaj kredibilnost strankarskih programov. Kot je videti, opozicijske stranke še najbolj moti dejstvo, da so si morda odrezale premajhen kos kapitalne pogače, zato upajo, da bi lahko to popravile z nekakšno očiščevalno kadrovsko politiko.

37 V povezavi s tem predlogom se včasih pojavlja zamisel o profesionalizaciji poslovnega sveta, ki ga v današnjem času še vedno v pretežni meri določajo tako imenovane tržne zakonitosti. V tem sobesedilo naložimo tudi na idejo o "licenci" za opravljanje menedžerskih del (ki bi jo bilo mogoče seveda tudi preklicati, npr. v primeru nezakonitega ali neetičnega ravnanja).

vrsto praktičnih predlogov: (a) na ekonomskih šolah bi morali vpeljati obvezen pouk etike; (b) poslovna združenja bi morala izoblikovati enotne etične kodekse za posamezne industrijske oz. gospodarske panoge; (c) vsaka gospodarska enota bi morala organizirati sistematično moralno vzgojo svojih uslužbencev.

Kritiki (npr. Coleman) menijo, da so takšne zamisli naivne, saj ne upoštevajo krute in brezobzirne resničnosti, ki vlada v poslovnem svetu. Zato predlagajo: (a) strožje civilno-, upravno- in kazenskopravne sankcije za protipravno in nezakonito ravnanje; (b) podeljevanje javnih nagrad za zgledno (moralno) delovanje; (c) stalno in medijsko odmevno seznanjanje javnosti o dobrih in slabih dejanjih posameznih gospodarskih subjektov, se pravi vplivanje na dvig in padec njihovega ugleda oz. "dobrega imena". Ob tem poudarjajo, da bi bilo treba: (1) organom pregona in nadzorovalnim službam nameniti več sredstev,³⁸ na novo določiti prednostne naloge njihovega delovanja in omejiti zunanje pritiske na njihovo delo; (2) pravno in strokovno boljje usposobiti osebje v nadzorovalnih ustanovah; (3) namestiti nadzorovalne agente znotraj gospodarskih organizacij (podjetje "povratnik" pa bi moralo samo poravnati stroške nadzоровanja, pri čemer bi morali biti nadzorovalci podvrženi periodični rotaciji); (4) zločine "belih ovratnikov", katerih posledica je smrt ali poškodba zdravja, sankcionirati podobno kot konvencionalna nasilna kazniva dejanja; (5) zagotoviti sodelovanje javnosti (t.j. zastopnikov javnih interesov) in delavcev v upravnih odborih; (6) selektivno nacionalizirati določene industrijske panoge ali posamezna gospodarska podjetja (zlasti na tistih področjih, kjer najpogosteje prihaja do kršitev).

V kriminoloških besedilih prevladuje stališče, da kaže kršitve gospodarskih predpisov obravnavati povsem drugače kakor npr. konvencionalna premoženjska kazniva dejanja ("modrih ovratnikov"). Zakaj? Poslovneži - namreč kapitalisti in menedžerji (oz. upravljalci) - naj ne bi bili "nemoralni preračunljivci", ampak politično (beri: družbeno) odgovorni državljani, ki včasih morda resda naredijo kakšno "napako", vendar bolj zaradi "organizacijske nesposobnosti", "nejasnih ali preveč togih administrativnih predpisov" ali preprosto zaradi objektivne "nuje" (npr. neugodnih tržnih razmer), nikakor pa ne iz zavestno protipravnih ali celo protidružbenih razlogov. Dasiravno nekateri - resda maloštevilni - poslovneži zares ravnajo v slogu nemoralnih preračunljivcev (ki imajo pred očmi samo grobo

38 Pri tem so seveda mišljene tudi boljše materialne (in druge) nagrade za delavce nadzorovalnih organov. Ti pa bi se morali zavezati, da se ne bodo zaposlili v gospodarskih organizacijah, ki jih nadzorujejo.

ekonomsko računico), pa takšno - graje vredno - ravnanje vendarle ne označuje poslovni svet kot celoto: odklonski oz. kriminalni poslovneži naj bi bili zgolj "gnila jabolka", osamljeni primeri, ki jih ne gre sploševati. Zato bi morala "država" (oz. njeni formalni nadzorovalni aparati) poslovnežem predvsem pomagati, npr. s primernimi nasveti, ne pa z represivnimi, npr. kaznovalnimi ukrepi. Državni organi bi morali biti potemtakem prvenstveno usmerjevalci, zlasti pa oblikovalci "razumnih", "sprejemljivih" in "realističnih" normativnih standardov (npr. v zvezi z varstvom pri delu, onesnaževanjem narave, varovanjem potrošnikov ipd.), ne pa "policisti" v klasičnem pomenu. Bistvo nadzorovalne politike na področju gospodarstva naj bi bilo predvsem v preprečevanju škode oz. - v primeru, ko pride do škode - v odpravljanju škode (ne pa kaznovanje). Nadzorovalna politika bi morala biti skratka nerepresiva, razumevala in dovolj prožna, da ne bi postavila pod vprašaj funkcionalnih imperativov kapitalističnega sistema, predvsem pa ne bi smela ogroziti mednarodne konkurenčnosti nacionalnega gospodarstva.

Zgoraj nakazan pogled na nadzorovanje gospodarskega življenja podpirajo zlasti liberalno usmerjeni ekonomisti (npr. v duhu slovite *Chicago School*), ki so prepričani, da vodi zasledovanje sebičnih interesov ("gonja za profitom") na "prostem" trgu do najučinkovitejše alokacije ekonomskih virov ("resources"). Takšna ureditev v kar največji meri zadovoljuje želje posameznika in dopušča svobodo izbire. Upoštevanje sebičnih koristi je zatorej najzanesljivejše sredstvo za obnavljanje "legitimnega" družbenega reda, vsekakor bolj kot pa npr. sklicevanje na nejasen in nedoločen pojem "družbene odgovornosti": "Če naložimo poslovnežem breme družbene odgovornosti, katere bistvo ne bi bilo v tem, da ustvarjajo delničarjem kar največji možen dobiček, kako naj oni sami doženejo, kakšna naj bi bila njena vsebina?"³⁹ Zagovorniki "svobodnega podjetništva" poleg tega menijo, da bi bilo državno poseganje v potek ekonomskih dejavnosti nevarno in škodljivo, saj bi utegnilo spodkopati tržno racionalnost in gospodarsko učinkovitost. Optimalna raven zdravja (delavcev in potrošnikov), varovanja okolja in drugih družbenih dobrin (oz. vrednot) bi bila po njihovem mnenju dosežena, ko podjetnik določi znesek izdatkov za tovrstne ukrepe, ki je marginalno manjši od stroškov, ki nastanejo zaradi nesreč pri delu, ekološke škode, višjih zavarovalnih premij, urejenja novih delavcev, civilnih pravnih, kazenskih postopkov, upravnopravnih sankcij in višjih mezd (npr. zaradi nevarnosti dela).

Po našem mnenju bi morale biti sankcije za protipravno delovanje gospodarskih subjektov v prvi

vrsti premoženjske. Sankcija bi morala biti vsaj enaka povzročeni premoženjski škodi, kar pomeni, da bi morala docela izničiti nezakonito (oz. protipravno) pridobljen dobiček (gmotno korist). Če pa bi želeli, da bi sankcija delovala zastraševalno oz., če uporabimo milejši izraz, odvračujoče (in potemtakem preprečevalo), bi morala biti še nekoliko večja, tako da bi bil storilec praktično na slabšem, če je njegovo protipravno dejanje odkrito in sankcionirano. Če se s protipravnim dejanjem (ali dejanji) okoristi podjetje, bi bilo treba sankcionirati podjetje. Če pa se s protipravnim dejanjem - posredno ali neposredno - okoristijo posamezniki, je treba sankcionirati posameznike.⁴⁰ Za posebno brezobzirne in pohlepne posameznike bi bilo mogoče predvideti še nekakšno vzgojno sankcijo, recimo delo v korist skupnosti. Še posebej vzgojno bi bilo delo v tako imenovani neposredni - tovarniški ali pisarniški - proizvodnji.⁴¹

Poslovni svet ima vse značilnosti, ki so *sine qua non* za pragmatični uspeh zgoraj nakazane politike sankcioniranja protipravnega okoriščanja. Poslovnež je pač tako rekoč inkarnacija racionalnega človeka, in sicer natančno takega, kakršen je pojmovno impliciran v številnih kriminoloških in kriminalnopolitičnih teorijah, recimo v klasični in novoklasični kriminologiji ali v tako imenovani administrativni kriminologiji. Vse te kriminološke teorije namreč poudarjajo, da ima protipravno (kaznivo) dejanje pogosto zelo izrazito oportunistično razsežnost. Če racionalen oz. preračunljiv (in svoboden) subjekt presodi (potem ko temeljito pretehta pozitivne in negativne posledice dejanja), da se mu - po vsej verjetnosti - splača okoristiti na protipravn način (saj je tveganje majhno ali neznamno), bo pač izrabil priložnost, ki se mu ponuja. Poslovnež - kot *homo oeconomicus par excellence* - se bržkone ne bi lotil nečesa, kar bi mu (predvsem njemu osebno), po vsej verjetnosti, prineslo zgubo. Možnosti za nadzor poslovnežev so potemtakem - vsaj načeloma (oz. v idealnem svetu) - praktično neomejene. Zakaj pa je potem v družbeni resničnosti ravno v poslovnem svetu nadzorovalna politika najmanj

⁴⁰ Glede na to, da imajo "beli ovratniki" - za razliko od konvencionalnih "kriminalcev" - kot zasebniki velike dohodke in precejšnje bogastvo, pri njih praviloma ne bi smelo priti do problema, kako izterjati premoženjsko sankcijo. Ker jim denar (oz. gmotni uspeh) veliko pomeni, bi bila sankcija, ki bi jih udarila po žepu (vzporedno njihovem premoženjskemu stanju), zanje gotovo zelo boleča, najbrž mnogo bolj kot npr. prostostna kazen.

⁴¹ Na ta način bi se jim ponudila priložnost, da si od blizu ogledajo usodo (prodajalcev) "delovne sile", ki jo sicer obravnavajo kot "proizvodni faktor" oz. kot "strošek". Izkusili bi lahko vse "radosti" enoličnega heteronomnega dela in pogleda v plačilno kuvertro mezdnega delavca.

³⁹ Friedman, str. 134.

učinkovita? Odgovor se skriva že v angleškem pojmovanju gospodarskega kriminala: *crimes of the powerful*. To je - kot smo sicer že opozorili - družbena moč kršilcev. Zadeva je pravzaprav nesramno preprosta. Zaradi izredne moči, ki jo imajo poslovneži (kapitalisti in menedžerji), ni izpolnjen nujen pogoj racionalne nadzorovalne politike: sankcija praviloma ne izniči protipravne gmotne koristi. Ravno zato je protipravno okoriščenje - kot nazorno vidimo pri lastninjenju družbenega kapitala - več kot privlačno. Da bi se ta mikavnost zmanjšala, bi bilo treba zmanjšati družbeno moč poslovnežev. To pa se v okviru kapitalističnega sistema - vsaj na podlagi empiričnih izkušenj - zaenkrat ni posrečilo narediti prav nobeni vladi (ali zakonodajalcu).

Kar zadeva slovensko kapitalistično družbo, je pač treba reči, da v njej ne vidimo znamenj, ki bi napovedovala možnost manjšanja družbene moči poslovnežev. Prej obratno. Navzlic temu naj opozorimo na nekatere - v teoriji sicer dobro znane - ukrepe, ki bi lahko uravnesili dano (izrazito asimetrično) porazdelitev družbene moči: (1) radikalno zmanjšanje delovnega časa (s čimer bi rešili tako problem brezposelnosti kakor tudi problem pretirane zaposlenosti);⁴² (2) enakomerna porazdelitev družbeno koristnega (produktivnega) dela med vse člane družbe; (3) zmanjševanje obstoječih - in v precejšnji meri neupravičenih oz. krivičnih (protipravnih) - razlik v dohodku⁴³ in bogastvu⁴⁴ (s čimer bi rešili vrsto težav, npr. problem revščine in nizkih oz. prenizkih mezd, in

⁴² V bistvu gre za uresničitev "načela minimalne zaposlenosti" (prim. Karlsson), ki bi zagotovila zadovoljitev osnovnih posameznikovih potreb, pri čemer bi bila minimalna zaposlitev hkrati pravica in dolžnost državljanov. V tej zvezi se je treba spomniti, da v sodobni industrijski družbi - po ocenah nekaterih kritičnih družboslovcev - le kakih 35 odstotkov ljudi opravlja družbeno koristno ("produktivno") delo.

⁴³ Ta ukrep predpostavlja oblikovanje egalitarne in načrtovane politike mezd. To pa seveda ni isto kot "uravnalovka". Naš ukrep namreč ne predvideva popolnoma enakih plač, ampak "zgolj" zmanjšanje obstoječih razlik v dohodkih (ob hkratnem povečanju najnižnje mezde), npr. za začetek na razmerje ena proti štiri.

⁴⁴ Razlike v bogastvu je mogoče omejiti z davčnimi mehanizmi in z drastično omejitvijo dedovanja. Povečati bi bilo treba predvsem davke na celoten obseg posameznikovega celokupnega bogastva in davke na transfer premoženja (npr. z darilom ali oporoko). Takšni ukrepi bi prizadeli predvsem najpremožnejše ljudi (in družine) v družbi. Po našem mnenju bi bili racionalno sprejemljivi (oz. upravičeni), saj ni nobenega razloga, da bi verjeli, da najbogatejši posamezniki in posameznice v slovenski družbi (in seveda v drugih kapitalističnih družbah) zaslužijo sposobnosti (in druge osebnostne značilnosti), ki jim omogočajo, da dosegaajo visoke dohodke in kopičijo gmotno bogastvo. Poleg tega pa je težko verjeti, da so

omilili problem relativnih prikrajšanj);⁴⁵ (4) okrepitev vloge sindikata (znotraj podjetja in na državni ravni) in delavskega soupravljanja v podjetjih (oz. industrijske demokracije); (5) zagotovitev transparentnosti financiranja političnih strank (ki bi morale črpati sredstva predvsem iz enotno določene članarine), formalnega nadzora nad poslovanjem strank in načela absolutne javnosti delovanja strank (bistvo tega predloga je v tem, da poslovneži ne bi izrabljali svoje ekonomske moči za pridobivanje političnega vpliva, npr. preko financiranja strankarskih dejavnosti).

Vsi ti ukrepi bi imeli za posledico še vrsto drugih političnih učinkov: (a) omogočili bi realizacijo celovite zamisli o človekovih pravicah in dolžnostih (saj bi vsakemu državljanu omogočili učinkoviti pravici do svobodnega delovanja v prostem času in do osnovnega blagostanja,⁴⁶ ki je *sine qua non* za samodoločujoče življenje), predvsem pa socialnih in ekonomskih pravic, brez katerih ni mogoče uživati državljskih (političnih) pravic;⁴⁷ (b) omejili bi možnosti za "suvereno" delovanje državne oblasti (saj bi vztrajali pri idealu vladavine prava, se pravi ustavnopravnih norm in mednarodnega prava o človekovih pravicah); (c) povečali bi družbeno - ekonomsko, politično in kulturno - moč trenutno najmanj močnih družbenih skupin (v civilni družbi); (d) povečali bi legitimnost družbene ureditve in omejili disfunkcije političnega (demokratskega) procesa, ki ga v današnjem času označujejo "pogosto neodgovorni birokratski aparati, institucionalna odvisnost od procesa akumulacije kapitala in politični predstavniki, ki so preokupirani s svojo lastno reelekcijo".⁴⁸

prav najpremožnejši ljudje najbolj predani svoji družbeni (poklicni) funkciji, da opravljajo najtežja dela (in/ali prispevajo največji doprinos k družbeni blaginji) ali da so najbolj nadarjeni. Prim. Phillips, str. 427.

⁴⁵ Vzporedno s tem bi kazalo povečati in okrepiti družbeno lastništvo produktivne lastnine in družbeno kontrolirane naložbe (prim. Korpi). Seveda pa socializacija produkcijskih sredstev ne bi smela biti cilj po sebi, ampak zgolj sredstvo za zmanjšanje odtujenega heteronomnega dela in za vzpostavitev racionalnega upravljanja z redkimi naravnimi in človeškimi viri (predvsem časom, zdravjem in energijo). Če se podružbljeni produkcijski dejavniki ne izkoristijo za razvoj in zadovoljevanje potreb svobodnega posameznika, se prej ali slej - kot so sicer dovolj nazorno pokazale izkušnje iz držav "realnega socializma" - sprevržejo v novo obliko podjarmljanja človeka s strani hipostazirane politične in birokratske moči.

⁴⁶ Tu gre predvsem za pravico do "inventarja" splošnih bivanjskih dobrin in storitev, kakršne so npr. stanovanje, hrana, obleka, zdravstveno varstvo ipd.

⁴⁷ Normativno dopolnilo človekovih pravic bi morala biti dolžnost minimalne produktivne zaposlitve.

⁴⁸ Held, str. 266.

Economic crime and economic violence: criminological and criminal law perspectives

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, Slovenia

The article defines the concept of economic violence. It exposes the problem of ecological damage as a result of the production process. It describes some main features of economic crime and draws attention to the link between a period of transition and crime. Special attention is devoted to specific criminal policy proposals.

Key words: economic crime, economic violence, ecological harm, criminal prosecution, societies in transition, criminal policy

UDC 343.37

LITERATURA

- American Friends Service Committee (AFSC) Working Party: **Struggle for Justice**. Hill and Wang, New York 1971.
- Bajt, A.: Divje lastninjene, divji zakoni. **Delo** (Sobotna priloga), 22. januarja 1994, str. 23.
- Bajt, A.: **Osnove ekonomske analize i politike**. Informator, Zagreb 1979.
- Barnett, A.: Wealth, Crime and Capital Accumulation. **Contemporary Crises**, 1979, št. 3.
- Bell, D.: The Cultural Contradictions of Capitalism. V: D. Bell, I. Kristol (eds.), **Capitalism Today**. New American Library, New York 1971.
- Bequai, A.: **White-Collar Crime: A 20th-Century Crisis**. Lexington Books, Lexington 1978.
- Black, B.: Ukinitve dela. V: B. Block, G. Tomc (eds.), **Pozdravi iz Babilona**. KRT, Ljubljana 1987.
- Bonger, W.: **Criminality and Economic Conditions**. Indiana University Press, Bloomington 1969.
- Box, S.: **Power, Crime and Mystification**. Tavistock, London 1983.
- Brown, H.P.: **The Inequality of Pay**. Oxford University Press, Oxford 1977.
- Carson, W.G.: White-Collar Crime and the Enforcement of Factory Legislation. **British Journal of Criminology**, 1970, št. 10.
- Cifrić, I.: **Ekološka adaptacija i socialna pobuna**. Radničke novine, Zagreb 1990.
- Clarke, M.: **Business Crime: Its Nature and Control**. Polity, Cambridge, 1990.
- Claybrook, J.: **Retreat from Safety: Reagan's Attack on America's Safety**. Pantheon Books, New York 1984.
- Clinard, M.B., Yeager, P.C.: Corporate Crimes: Issues in Research. **Criminology**, 1982, št. 20.
- Clinard, M.B.: **The Black Market: A Study of White Collar Crime**. Patterson Smith, Montclair 1969.
- Coleman, J.W.: **The Criminal Elite**. St. Martin's Press, New York 1985.
- Conklin, J.: **Illegal but not Criminal: Business Crime in America**. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1977.
- Cook, D.: **Rich Law, Poor Law**. Open University Press, Milton Keynes 1989.
- Croal, H.: **White Collar Crime**. Open University Press, Milton Keynes 1992.
- Cullen, F.T.: **Corporate Crime Under Attack**. Anderson, Cincinnati 1988.
- Cullen, F.T.: The Seriousness of Crime Revisited: Have Attitudes Toward White-Collar Crime Changed? **Criminology**, 1982, št. 20.
- Devide, Z.: Fiziologija rastlin in okolje sodobnega človeka. **Teorija in praksa**, 1986, št. 9-10.
- Frank, N., Lombness, M.: **Controlling Corporate Illegality**. Anderson, Cincinnati 1988.
- Friedman, M.: **Capitalism and Freedom**. University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Geis, G.: White Collar Crime: The Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases of 1961. V: M.D. Ermann, R.J. Geis (eds.), **Corporate and Governmental Deviance**. Oxford University Press, New York 1978.
- Giddens, A.: **A Contemporary Critique of Historical Materialism**. Macmillan, London 1981.
- Goff, C.H., Reasons, C.E.: **Corporate Crime in Canada**. Prentice-Hall, Scarborough 1978.
- Green, M.J.: **The Closed Enterprise System**. Grossman, New York 1972.
- Hagan, J.: **Modern Criminology: Crime, Criminal Behavior and its Control**. McGraw-Hill, New York 1987.
- Held, D.: **Modeli demokracije**. KRT, Ljubljana 1989.
- Hinch, R.: Marxist Criminology in the 1970s: Clarifying the Clutter. V: T. Fleming (ed.), **The New Criminologies in Canada**. Oxford University Press, Toronto 1985.
- Horvat, B.: **Politička ekonomija socializma**. Globus, Zagreb 1984.
- Hunt, E.K.: **Property and Prophets**. Harper & Row, New York 1990.
- Kagan, R. Scholz, J.: The Criminology of the Corporation and Regulatory Enforcement Strategies. V: K. Hawkins, J. Thomas (eds.), **Enforcing Regulation**. Kluwer-Nijoff, Boston 1984.
- Kramer, R.: Corporate Criminality: The Development of an Idea. V: E. Hochstedler (ed.), **Corporations as Criminals**. Sage, Beverly Hills 1984.
- Krisberg, B.: **Power and Privilege: Toward a New Criminology**. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1975.

- Meier, R.F., Short, J.F.: Crime as Hazard: perceptions of Risk and Seriousness. *Criminology*, 1985, št. 23.
- Michalowski, R.J.: *Order, Law, and Crime: An Introduction to Criminology*. Random House, New York 1985.
- Miller, D.: *Social Justice*. Clarendon Press, Oxford 1976.
- Mills, C.W.: *The Power Elite*. Oxford University Press, New York 1959.
- Močnik, R.: Strpnost, sebičnost in solidarnost. *Časopis za kritiko znanosti*, 1994, št. 164-165.
- Mol, P.J., Spaargaren, G.: Apokaliptična obzorja ekološke reforme. *Časopis za kritiko znanosti*, 1994, št. 166-167.
- Nader, R.: Introduction. V: J.A. Page (ed.), *Bitter Wages*. Grossman, New York 1973.
- Nader, R.: Compulsory Consumption. V: R. Nader (ed.), *The Consumer and Corporate Accountability*. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1973.
- Nelken, D.: White-Collar Crime. V: M. Maguire et al. (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*. Clarendon, Oxford 1994.
- Nelkin, D., Brown, M.S.: *Workers at Risk: Voices from the Workplace*. University of Chicago, Chicago 1984.
- Offe, C.: *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*. Suhrkamp, Frankfurt 1972.
- Pearce, F., Tombs, S.: Realism and Corporate Crime. V: R. Matthews, J. Young (eds.), *Issues in Realist Criminology*. Sage, London 1985.
- Pečar, J.: Podjetniška kriminaliteta in kriminalna politika. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1996, št. 4, str. 319-328.
- Pečar, J.: Podjetniška kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1996, št. 3, str. 203-212.
- Pečar, J.: Kriminološki pogledi na korupcijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1995, št. 2, str. 136-146.
- Pečar, J.: Politizacija upiranja koruptnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1995, št. 3, str. 215-224.
- Pen, J.: *Income Distribution*. Penguin, London 1971.
- Phillips, D.L.: *Toward a Just Social Order*. Princeton University Press, Princeton 1986.
- Plut, D.: Prostorsko ekološka protislovja družbenega razvoja Slovenije. *Teorija in praksa*, 1986, št. 9-10.
- Požarnik, H.: *Alternative*. KRT, Ljubljana 1985.
- Radej, B.: Onesnaževanje naprodaj ali slovo od ekoradikalcev. *Časopis za kritiko znanosti*, 1994, št. 166-167.
- Reiman, J.H.: *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice*. Wiley, New York 1979.
- Reis, A.J.: Organizational Deviance. V: M.D. Ermann, R.J. Lundman (eds.), *Corporate and Governmental Deviance*. Oxford University Press, New York 1978.
- Rezman, V.: Ekološke perspektive - med umom in razumom. *Teorija in praksa*, 1990, št. 9-10.
- Richardson, G.: *Policing Pollution*. Clarendon, Oxford 1983.
- Ross, E.A.: *Sin and Society: An Analysis and Its Alternatives in Progressive America*. Harper and Row, New York 1907.
- Ross, E.A.: The Criminaloid. V: G. Geis, R.F. Meier (eds.), *White Collar Crime*. The Free Press, New York 1977.
- Russell, B.: Brezdelju v čast. V: T. Kuzmanić et al. (eds.), *Boj proti delu*. KRT, Ljubljana 1985.
- Schranger, L.S., Short, J.F.: How Serious a Crime? Perceptions of Organizational and Common Crimes. V: G. Geis, E. Stotland (eds.), *White-Collar Crime: Theory and Research*. Sage, Beverly Hills 1980.
- Sutherland, E.H.: White-Collar Criminality. V: G. Geis, R.F. Meier (eds.), *White Collar Crime*. The Free Press, New York 1977.
- Sutherland, E.H.: Is "White-Collar Crime" Crime? *American Sociological Review*, 1945, št. 5.
- Sutherland, E.H.: *White Collar Crime: The Uncut Version*. Yale University Press, New Haven 1983.
- Taft, D.R.: *Criminology*. Macmillan, New York 1965.
- Tappan, P.: Who is the Criminal? V: G. Geis, R.F. Meier (eds.), *White Collar Crime*. The Free Press, New York 1977.
- Veblen, T.: *The Theory of the Leisure Class*. New York: Augustinus M. Kelley, 1965.
- Veblen, T.: *The Theory of Business Enterprise*. New York: Augustinus M. Kelley, 1965.
- Vold, G.B., Bernard, T.J.: *Theoretical Criminology*. Oxford University Press, Oxford 1986.
- Wildeman, J., Quinney, R.: *The Problem of Crime: A Critical Introduction to Criminology*. Harper and Row, New York 1977.